

کتاب تصدیر ایم علی (ع)
«در زینب الدلیلی»
ابوالفضل حافظیان بابلی

سروری امام متقیان و امیر مؤمنان حضرت مولی علی (ع) در تمام عرصه های فضایل مورد اتفاق همگان است، پیشوایی و یکه تازی او در گستره «کلمه» و «کلام» با نگاهی گذرا به میراث مکتوبی که امروزه با نام او در دسترس ماست، آشکارتر می شود، چرا که سخن علی (ع) به لحاظ لفظ و محتوا در سطح و درجه ای والا قرار دارد، در گفتار او رنگی از علم خدا و بویی از گفتار مصطفی (ص) است. ابن ابی الحدید معتزلی می گوید:

امام علی (ع) پیشوا و سرور سخنوران و بلغاست، کلام او را به حق از سخن خداوند فروتر و از کلام مخلوق فراتر دانسته اند، ارزش سخنان او را همین نشانه بسنده است که فنون سخنوری و نویسندگی را همگی مردم از او آموخته اند.

جرج جرداق نویسنده و ادیب معروف مسیحی نیز درباره کلام علی (ع) می نویسد:

سخنانی به هم پیوسته و هماهنگ، جوشان از درکی عمیق و بیش از زرف، لبریز از شور و اقیامت و گرمی حقیقت، سرشار از اشتیاق تمام برای شناخت ماورای این حقیقت. سخنان زیبای علی (ع) مظهر زیبایی سخن و در اوج بلاغت و سنج فصاحت و در نهایت جزالت و استواری و شیوایی است.

کلام علی (ع) آینه ای است که در آن می توان مشخصات یک انسان کامل، یک اعتقاد تام و یک زندگی طیب و طاهر را دید، سخنان او روح شهامت و مردانگی انسان را تقویت می کند زیرا از روح بزرگ و پر توانی صادر شده است که در برابر تمام دشواری ها چون شیر ایستاده است، روشن است که گفتار هر انسانی نازله روح و ترجمان قلب و نماینده اندیشه اوست.

به گفته استاد امین "نخله دانشمند مسیحی:

هر گاه کسی بخواهد بیماری نفس خود را درمان کند باید به گفتار امام علی (ع) روی آورد و راه و روش زندگی را از پر تو این کتاب ارزشمند بیاموزد.

استاد شهید مرتضی مطهری به وجود زمینه های گوناگون در سخنان امیر بیان، اشاره نموده و می نویسد: چون روح

علی علیه السلام محدود به دنیایی خاص نیست، در همه دنیاها و جهانها حضور دارد، و به اصطلاح عرفا «انسان کامل» و «کون جامع» و «جامع همه حضرات» و دارنده همه مراتب است، سخنش نیز به دنیایی خاص محدود نیست، از امتیازات سخن علی این است که - به اصطلاح شایع عصر ما - چند بعدی است، نه یک بعدی ...

تغییر پرده‌ها در نهج البلاغه و سیر دادن خواننده به عوالم

گو ناگون بیش از هر چیز مورد توجه و اعجاب او - شیخ محمد عبده - قرار گرفته است... هیچ مقصودی از مقاصد عالی را در نظر نگرفته مگر آنکه حقیقت را به نحو اتم و کامل ادا کرده، و هر اندیشه دقیق و فکری که در خاطر آمده با قدرتی مخصوص آنرا در لایس عبارات رسان تعبیر نموده است.

خطابه‌های شورانگیز و کلمات قصار شگرف و حکمت‌آمیز مولا، انسان‌های شایسته را وامی داشت که گفته‌های بی‌بدیل را بر سینه‌ها نهند و خامه بر گیرند و ثبت و ضبط کنند و به نسل‌ها و عصرها بسپارند.

از این روی از همان روزگاری که این سخن‌افراز آمد و نامه‌ها نگاشته شد و جمله‌ها پراکنده گشت، دیده‌ها را خیره ساخت و همت‌ها را برانگیخت و انبوه میراث بیانی امیر بیان و امام پروا پیشگان علی (ع) گرد آمد.

گوهر شناسانی که پیش از شریف رضی به ثبت و ضبط خطبه‌های امیر المؤمنین همت گماشته‌اند، به هفتاد تن می‌رسند.^۱ نهج البلاغه گزینشی است بی نظیر از کلام انسانی بی‌بدیل، ۲۲۱ خطبه و کلام، ۷۹ نامه و مکوب و ۴۸۹ حکمت و موعظه حضرت را از میان کتابهای گوناگون استخراج کرده و با سبکی دلپذیر و مطلوب تنظیم نموده است.

سروده‌های منسوب به یکه‌تاز بی‌رقیب گستره کلمه و کلام و امیر بیان راه، ابو الحسن علی فنجگردی نیشابوری (۵۱۲ ق) در سلوه الشیعه (= تاج الاشعار)^۲ و قطب‌الدین کبیری (قرن ۶هـ) در انوار العقول من اشعار وصی الرسول (ص) و الحدیقه الاثیقه^۳ گراوری نمودند. پیش از این دو، ابو احمد عبدالعزیز بن یحیی جلودی از دی بصری (۳۳۲ ق) که چهل کتاب در ارتباط با علی (ع) نوشته - «کتاب شعر علی (ع)» را سامان داده بود.^۴ ادعیه و مناجات زاکیه آن حضرت در «الصحیفه العلویه و التحفه المرئویه» عبدالله سماهیجی و «الصحیفه العلویه و الجامعه» صفابخش روح و جان عارفان و سالکان الی الله است. کلمات کوتاه و عبارات موجز آن حضرت که دنیایی از معنا و مفهوم در آنها نهفته است در مجموعه‌ها و دفترهای بسیاری پرتوافشانی می‌نماید، از قاضی قضای «استور معالم الحکم و مآثور مکارم الشیم» از عبدالواحد آمدی «غرر الحکم و درر الحکم» و از واسطی «عیون الحکم و المواعظ» و پیش از ایشان از جاحظ معتزلی «ماهه کلمه» که خود کلمه‌بر گزیده از کلمات قصار امیر المؤمنین (ع) است، به ما رسیده است.

جاحظ در وصف کلمات کامله امیر بیان می‌نویسد: کلّ

کلمه منهاقی بالف من محاسن کلام العرب، یعنی هر کلمه آن وافی به هزار کلمه نیکوی عرب است.

حقّی مطلب همانست که خود آن حضرت در خطبه ۳۳۱ نهج البلاغه به کلام بلیغ خود فرمود:

وانا لامرأ الکلام و فینا تشبیت عروقه و علینا تهدلت غصونه. و در خطبه ششقمیه می فرماید: ینحدر عنی السیل ولا یرقی الی الطیر.

یکی از معروفترین رساله‌هایی که در آن سخنان کوتاه حضرت، با گزینشی زیبا و تئوینی جالب گرد آمده «نثر اللالی» است، از صاحب تفسیر معروف «مجمع البیان» یعنی امین الاسلام طبرسی. نثر اللالی صدقی است مشحون به گوهرهایی از حکمت‌های عالی که از چشمه‌سار حکمت و معرفت مولا علی (ع) جاری گشته است. این رساله مرتب به ترتیب الفبا و در ۲۹ باب ۲۵۸ (یا حداکثر ۳۱۳) کلمه از کلمات قصار را در خود جای داده و از آثار حدیثی ممتاز در قرن ششم هجری بشمار می‌رود که صدها نسخه خطی از آن در سراسر عالم منتشر گشته و دهها بار بچاپ رسیده و خطاطان هنرمندی همچون یاقوت مستعصمی و حسن آری و احمد نیریزی با خوشنویسی چشم‌نواز، نسخه‌هایی از آنرا کتابت نموده‌اند و شاعران خوش ذوقی همچون ابن ساوجی و یار علی شیرازی و اشرف مراغی و صدر ذهبی و ندیمی و مکتبی شیرازی و عادل خراسانی شیرازی، مضامین بلند آنرا به نظم شیرین پارسی درآورده‌اند همچنانکه شاعران ترک زبان همانند امیر علی‌شیرنوازی، کلمات گهربار رساله را به زبان آذری در قالب نظم کشیده‌اند.

آهنگ کلی رساله، بیان نصیحت و ارائه پند و اندرز، و تشویق به اکتساب فضایل اخلاقی و پرهیز از فروافتادن در رذایل اخلاقی است، با این وصف مطالب ارزنده‌ای در آداب حکومت و شیوه سیاستمداری و وظایف اجتماعی و آداب معاشرت و نیز دعوت به رعایت احکام و واجبات

شرعی و پرهیز از گناه و هم چنین دعوت به عقل محوری و خردورزی در آن به چشم می‌خورد. به فرموده استاد علامه حسن زاده آملی:

کلمات صادره از بیت عصمت و وحی پیغمبر و آل نه فقط از حیث فصاحت و بلاغت، دستورالعمل و سرمایه عبدالحمید و ابن نباته‌ها می‌باشند بلکه در جمیع شئون و امور حیاتی انسانی نهج قویم و طریق مستقیم‌اند که اگر به ترتیب حروف تهجی از الف تا یا در هر یک از معارف حقّه الهیه بحث و فحص گردد اصول و امّتهای را حائزند که هر اصلی خود شجره طیبه فروع و اثمار بسیار است که اصلها ثابت و فرعها فی السماء تؤتی اکلهما کل حین باذن ربّها.^(۵)

در کلمات قصار علی (ع) مطابق آنچه در نثر اللالی آمده است - انسانها برای رسیدن به کمال حقیقی باید به این فضایل اخلاقی ملتزم شوند: شکر، احسان، صبر، خشوع، تواضع، توکل، صدق، وقار، حیا، جود و سخاوت، حلم و علم، مجالست با فقرا و اهل علم، اخلاص، کظم غیظ، زهد، حفظ لسان و سکوت، قناعت، تقوی و ورع، ایمان، مروّت، علوّ همت، وثوق بخدا، عافیت، قوت قلب و کرامت و توجه به مرگ و معاد. و نیز از این رذایل اخلاقی باید پرهیزند: حرص، بخل، طول کلام، پر خوری، طمع، سو خلق، امید به غیر خدا بستن، کفر نعمت، شهرت طلبی، فسق، نمامی و فتنه‌انگیزی.

در این رساله آداب معاشرت به توصیه امیر مؤمنان بر اساس اخوت و مودت استوار شده و بر والدین، تربیت اولاد، شباشت وجه، حسن خلق، زیارت و رؤیت اخوان و احباب، مصاحبت با اهل علم و سعداً مورد تأکید قرار گرفته و اثر سو مصاحبت با اشرار و احداث بیان شده است. در امور مملکت‌داری و سیاست کشوری رعایت عدل و حق‌پذیری از اصول مهم حکومت‌داری شمرده

شده و ظلم ملوک به بندگان خدا، رکون به اشار، به حکومت رسیدن ارادل و بی خردان از آفات حکومت به شمار آمده است. در نثر اللالی همراه با توصیه به اخلاق، به وظایف اصلی دینی همچون زکات، نماز، روزه، ادا دین، ستر زنان، نماز شب، صدقه و ترک گناه توجه ویژه ای شده است.

شارل هانری دو فوشه کور که پژوهش ارزنده ای راجع به مسائل اخلاقی در متون اسلامی و فارسی نموده و کتاب «اخلاقیات» وی به فارسی ترجمه شده است، درباره توصیه های اخلاقی امام علی (ع) که در قالب کلمات قصاریبان شده، می نویسد:

علی (ع) به عنوان اندرزگو از جایگاه بلندی برخوردار است، در نظر اندرزنامه نویسان علی (ع) شخصیت بارزی است و اندرزهایی که در احادیث به او نسبت داده شده اند و به نام او نقل کرده اند توجه ایشان را سخت جلب می کرده است... آنچه مستقیماً با موضوع پژوهش ما مرتبط می شود قسمت آخر نهج البلاغه است، در این بخش مجموعه ای از ۴۷۲ سخن و اندرز حضرت علی آورده شده اند که در وجه اول، دینی و در وجه دوم اخلاقی هستند... علی علیه السلام از دیرباز به عنوان گوینده پندهای اخلاقی از امتیاز بسیار برخوردار بوده است... در کلمات قصار علی (ع) - مضامین اصلی متضاد با اصرار و تأکید بسیار معرفی شده اند: عقل و حماقت، علم و جهل، فقر و ثروت، سخاوت و تمندی و بخل و حرص، دوستی و عداوت، تواضع و غرور، علاوه بر این در این سخنان با تکرار بسیار بر ضرورت چند چیز تأکید شده است:

اندرزگویی و اندرز شنوی، شناخت حدود خویش و... احتراز از تجاوز از آنها، چیرگی بر هوسها، جلوگیری از پایمال شدن آرزوها، زیستن با پرهیزگاری و سادگی و ادب استفاده صحیح از

گفتار، توکل به خدا و رضایت از قضای خدا و امید به بخشش او و تشویق به گذشت حتی از دشمنان... در اینجا استفاده از مقبولیت نام علی (ع)، حکیم عرب، به اهمیت متن افزوده است... ادبیات اخلاقی در شخصیت علی (ع) حکیمی مقبول ساخته است که اندرزهایش مشوق مسلمانان به اعتدال و میانه روی در زندگی بوده است... نگاه آنها به علی (ع) به گونه ای بوده که از خلال گزینش کلمات و اندرزهای او خود به خود چهره انسان کامل تصویر می شده است. اگر مقصود و شعار اخلاق میانه روی باشد، مقصود دین کمال است و در اینجا کمال از طریق شخصیتی نمونه برای سرمشق دینداران ارائه شده است.^(۶)

مؤلف نثر اللالی

نگارنده رساله به خوبی دانسته نیست و در تعیین او حدسها و احتمالات متعددی مطرح شده است. به گفته آقای منزوی تاریخ تألیف رساله پیش از سده ششم هجری نیست چون در این رساله «لام الف لا» یک حرف شمرده شده^(۷) و این کار قبل از سده ششم مرسوم نبوده است. انتساب رساله به امین الاسلام فضل بن حسن بن فضل طبرسی (۵۴۸ق) از بقیه احتمالات از قوت بیشتری برخوردار است، بدلیل اینکه در نسخه های قدیمی همچون نسخه یاقوت و نسخه کهنی که در تملک سید محسن امین بوده، نام مؤلف رساله «ابو علی الطبرسی المفسر» درج شده است خوشنویس معروف احمد نیریزی در اول نسخه ای از نثر اللالی که بخط اوست آورده: رواه الشيخ الاجل ابو علی الطبرسی صاحب مجمع البیان.

این احتمال در ریاض العلماء، الدررعه و مقدمه بعضی از نسخه ای خطی و چاپی نثر اللالی و

فهارس نسخ خطی مطرح شده است.^(۸) طبرسی از دانشمندان بنام شیعی در سده ششم هجری است که آثار گرانسنگی همچون «مجمع البیان لعلوم القرآن»، «جوامع الجامع»، «اعلام الوری با اعلام الهدی»، «الاداب الدینه للخزانه المعینه المعینه»، «مشکاه الانوار» و روایت «صحیفه الرضا (ع)» از تألیفات اوست و شیخ منتجب الدین و ابن شهر آشوب سروری مازندرانی و قطب الدین راوی از او روایت می کنند. شرح حال وی در اکثر کتابهای مربوط به تراجم علمای شیعه درج شده و دکتر حسین کریمان کتابی در دو جلد بنام «طبرسی و مجمع البیان» نگاشته و منتشر نموده است.

تألیف نثر اللالی جز طبرسی به سه تن دیگر نیز نسبت داده شده:

۱. علی بن فضل الله راوندی (قرن ۶ هجری)^(۹) خوانساری در روایات الجنات^(۱۰) این احتمال را مطرح نموده و کتوری در کشف الحجب نیز این نظر را پذیرفته و می نویسد: نثر اللالی لفخر المعالی للسید الامام عزالدین بن السید الامام ضیاء الدین ابی الرضا فضل الله الحسینی راوندی جمع فیه الکلمات الموجهه لامیر المؤمنین علی ترتیب حروف المعجم من اوله الی آخره...^(۱۱)

علامه تهرانی در الذریعه «نثر اللالی لفخر المعالی» از تألیفات علی بن فضل الله بن علی بن هب الله راوندی را معرفی نموده و احتمال اتحاد آن را با «نثر اللالی» منسوب به طبرسی مطرح کرده است.^(۱۲)

این در حالی است که یقیناً علی راوندی رساله ای موسوم به «نثر اللالی لفخر المعالی» نگاشته - چنانکه شیخ منتجب الدین در الفهرست و سید بن طاووس در المجتبی از جمله آثار وی ذکر نموده اند - و قطعاً این رساله غیر از نثر اللالی است که مشتمل بر کلمات امام علی (ع) است چون

کتاب راوندی در ادعیه بوده و سید بن طاووس در «المجتبی من الدعاء المجتبی»^(۱۳) دعایی را از آن نقل کرده است: «فصل و من کتاب «نثر اللالی» من جمع السعید علی بن فضل الله الحسنی راوندی من نسخه عتیقه علیها خطه فی قضا الدین قال: جا رجل الی عیسی بن مریم (ع) یشکودیناً علیه فقال ادع بهذا الدعاء: اللهم یا فارح الهم و منفس الغم و مذهب الاحزان و مجیب دعوه المضطربین...» و نیز کفعمی در «المصباح» و «البلد الامین» از این کتاب نقل کرده است.

در فهرست الفبایی نسخه های خطی کتابخانه گنج بخش^(۱۴) نسخه ای از «نثر اللالی» در دعا و مناجات و عقاید به نثر عربی از امام علی (ع) معرفی شده که ممکن است همان «نثر اللالی» راوندی باشد.

علامه تهرانی نیز می نویسد:

نسخه ای از «نثر اللالی» در ادعیه، در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است.^(۱۵)

۲. قطب الدین بن هبه الله راوندی (متوفی ۵۷۳ق)، خیابانی در حاشیه وقایع الایام به نقل از ریاض العلماء گوید که جامع کلمات قصار موسوم به «نثر اللالی» قطب راوندی است.

خوشنویسی چشم نواز، نسخه هایی از آنرا کتابت نموده اند و شاعران خوش ذوقی همچون در فهرست الفبایی نسخه های خطی کتابخانه گنج بخش^(۱۶) ابن ساوجی و یار علی شیرازی و اشرف مراغی و صدر ذهبی و ندیمی و مکتبی شیرازی و عادل خراسانی شیرازی، مضامین بلند آنرا به نظم شیرین پارسی در آورده اند همچنانکه شاعران ترک زبان همانند امیر علی شیرنوبی، کلمات گهربار رساله را به زبان آذری در قالب نظم کشیده اند. آهنگ کلی رساله، بیان نصیحت و ارائه بند و اندرز، و تشویق به اکتساب فضایل اخلاقی و پرهیز از فروافتادن در رذایل اخلاقی

است، با این وصف مطالب ارزنده‌ای در آداب حکومت و شیوه سیاستمداری و وظایف اجتماعی و آداب معاشرت و نیز دعوت به رعایت احکام و واجبات شرعی و پرهیز از گناه و هم چنین دعوت به عقل محوری و خردورزی در آن به چشم می‌خورد. به فرموده استاد علامه

حیاتی انسانی نهج قویم و طریق مستقیم اند که اگر به ترتیب حروف تهجی از الف تا یاد در هر یک از معارف حقه الهیه بحث و فحص گردد اصول و امهاتی را حائزند که هر اصلی خود شجره طیبه فروع و اثمار بسیار است که اصلها ثابت و فرعها فی السماء توئی اکلها کل حین باذن ربها.^(۱۵) در

حسن زاده آملی: کلمات صادره از بیت عصمت و وحی پیغمبر و آل نه فقط از حیث فصاحت و بلاغت، دستور العمل و سرمایه عبدالحمید و ابن نباته‌ها می‌باشند بلکه در جمیع شئون و امور

کلمات قصار علی ع مطابق آنچه در نشراللالی آمده است - انسانها برای رسیدن به کمال حقیقی باید به این فضایل اخلاقی ملتزم شوند: شکر، احسان، صبر، خشوع، تواضع، توکل، صدق، وقار، حیا،

جود و سخاوت، حلم و علم، مجالست با فقرا و اهل علم اخلاص، کظم غیظ، زهد، حفظ لسان و سکوت، قناعت، تقوی و ورع، ایمان، مروّت، علوّ همت، وثوق بخدا، عافیت، قوت قلب و کرامت و توجه به مرگ و معاد. و نیز از این رذایل اخلاقی باید بپرهیزند: حرص، بخل، طول کلام، پرخوری، طمع، سوّ خلق، امید به غیر خداستن، کفر نعمت، شهرت طلبی، فسق، نمّامی و فتنه انگیزی. در این رساله آداب معاشرت به توصیه امیرمؤمنان بر اساس اخوت و مودت استوار شده و بر والدین، تربیت اولاد، شباشت وجه، حسن خلق، زیارت و رویت اخوان و احباب، مصاحبت با اهل علم و سعادتاً مورد تأکید قرار گرفته و اثر سوّ مصاحبت با اشرار و احداث بیان شده است. در امور مملکت داری و سیاست کشوری رعایت عدل و حق پذیرگی از اصول مهم حکومت داری شمرده شده و ظلم ملوک به بندگان خدا، رکون به اشرار، به حکومت رسیدن اراذل و بی خردان از آفات حکومت به شمار آمده است. در تشریحات همراه با توصیه به اخلاق، به وظایف اصلی دینی همچون زکات، نماز، روزه، ادا دین، ستر زنان، نماز شب، صدقه و ترک گناه توجه ویژه ای شده است. شارل هانری دو فوشه کور که پژوهش ارزنده ای راجع به مسائل اخلاقی در متون اسلامی و فارسی نموده و کتاب «اخلاقیات» وی به فارسی ترجمه شده است، درباره توصیه های اخلاقی امام علی ع که در قالب کلمات قصار بیان شده، می نویسد: علی (ع) به عنوان اندرزگو از جایگاه بلندی برخوردار است، در نظر اندرزنامه نویسان علی (ع) شخصیت بارزی است و اندرزهایی که در احادیث به او نسبت داده شده اند و به نام او نقل کرده اند توجه ایشان را سخت جلب می کرده است... آنچه مستقیماً با موضوع پژوهش ما مرتبط

می شود قسمت آخر نهج البلاغه است، در این بخش مجموعه ای از ۴۷۲ سخن و اندرز حضرت علی آورده شده اند که در وجهه اول، دینی و در وجهه دوم اخلاقی هستند... علی علیه السلام از دیرباز به عنوان گوینده پندهای اخلاقی از امتیاز بسیار برخوردار بوده است... در کلمات قصار علی (ع) مضامین اصلی متضاد با اصرار و تأکید بسیار معرفی شده اند: عقل و حماقت، علم و جهل، فقر و ثروت، سخاوت مندی و بخل و حرص، دوستی و عداوت، تواضع و غرور، علاوه بر این در این سخن با تکرار بسیار بر ضرورت چند چیز تأکید شده است: اندرزگویی و اندرزشنوی، شناخت حدود خویش و... احتراز از تجاوز از آنها، چیرگی بر هوسها، جلوگیری از پامال شدن آرزوها، زیستن با پرهیزگاری و سادگی و ادب استفاده صحیح از گفتار، توکل به خدا و رضایت از قضای خدا و امید به بخشش او و تشویق به گذشت حتی از دشمنان... در اینجا استفاده از مقبولیت نام علی (ع) حکیم عرب، به اهمیت متن افزوده است... ادبیات اخلاقی در شخصیت علی (ع) حکیمی مقبول شناخته است که اندرزهایش مشوق مسلمانان به اعتدال و میانه روی در زندگی بوده است... نگاه آنها به علی (ع) به گونه ای بوده که از خلال گزینش کلمات و اندرزهای او خود به خود چهره انسان کامل تصویر می شده است. اگر مقصود و شعار اخلاق میانه روی باشد، مقصود دین کمال است و در اینجا کمال از طریق شخصیتی نمونه برای سرمشق دینداران ارائه شده است.^(۲) مؤلف تشریحی نگارنده رساله به خوبی دانسته نیست و در تعیین او حدسها و احتمالات متعددی مطرح شده است. به گفته آقای منزوی تاریخ تألیف رساله پیش از سده ششم هجری نیست چون در این رساله «لام الف لا» یک حرف شمرده شده^(۳)

و این کار قبل از سده ششم مرسوم نبوده است. انتساب رساله به امین الاسلام فضل بن حسن بن فضل طبرسی (۵۴۸ق) از بقیه احتمالات از قوت بیشتری برخوردار است، بدلیل اینکه در نسخه‌های قدیمی همچون نسخه یاقوت و نسخه کهنی که در تملک سید محسن امین بوده، نام مؤلف رساله «ابو علی الطبرسی المفسر» درج شده است خوشنویس معروف احمد نیریزی در اول نسخه‌ای از نثر اللالی که بخط اوست آورده: رواه الشيخ الاجل ابو علی الطبرسی صاحب مجمع البیان. این احتمال در ریاض العلماء الذریعه و مقدمه بعضی از نسخه‌ای خطی و چاپی نثر اللالی و فهرس نسخ خطی مطرح شده است.^(۳۳) طبرسی از دانشمندان بنام شیعی در سده ششم هجری است که آثار گرانسنگی همچون «مجمع البیان لعلوم القرآن»، «جوامع الجامع»، «اعلام الوری باعلام الهدی»، «الاداب الدینی» «للخزان المعینی»، «مشکات الانوار» و روایت «صحیف الرضاع» از تألیفات اوست و شیخ منتجب الدین و ابن شهر آشوب سروری مازندرانی و قطب الدین راوی از او روایت می‌کنند. شرح حال وی در اکثر کتابهای مربوط به تراجم علمای شیعه درج شده و دکتر حسین کریمان کتابی در دو جلد بنام «طبرسی و مجمع البیان» نگاشته و منتشر نموده است. تألیف نثر اللالی جز طبرسی به سه تن دیگر نیز نسبت داده شده: ۱. علی بن فضل الله راوندی (قرن ۶ هجری)^(۳۴)، خوانساری در روضات الجنات^(۳۵) این احتمال را مطرح نموده و کنتوری در کشف الحجب نیز این نظر را پذیرفته و می‌نویسد: نثر اللالی لفخر المعالی للسید الامام عزالدین بن السید الامام ضیاءالدین ابی الرضا فضل الله الحسینی راوندی جمع فیه الکلمات الموجز لامیر المؤمنین علی ترتیب حروف المعجم من اوله الی آخره...^(۳۶) علامه

تهرانی در الذریعه «نثر اللالی لفخر المعالی» از تألیفات علی بن فضل الله بن علی بن هب الله راوندی را معرفی نموده و احتمال اتحاد آن را با «نثر اللالی» منسوب به طبرسی مطرح کرده است.^(۳۷) این در حالی است که یقیناً علی راوندی رساله‌ای موسوم به «نثر اللالی لفخر المعالی» نگاشته - چنانکه شیخ منتجب الدین در الفهرست و سید بن طاووس در المجتبی از جمله آثار وی ذکر نموده‌اند - و قطعاً این رساله غیر از نثر اللالی است که مشتمل بر کلمات امام علی ع است چون کتاب راوندی در ادعیه بوده و سید بن طاووس در «المجتبی من الدعاء المجتبی»^(۳۸) دعایی را از آن نقل کرده است: «فصل ومن کتاب نثر اللالی» من جمع السعید علی بن فضل الله الحسینی راوندی من نسخ عتیق علیها خطه فی قضا الدین قال: جا رجل الی عیسی بن مریم (ع) یشکو دیناً علیه فقال ادع بهذا الدعاء: اللهم یا فارح الهم و منفس الغم و مذهب الاحزان و مجیب دعوی المضطربین... و نیز کفعمی در «المصباح» و «البلد الامین» از این کتاب نقل کرده است.^(۳۹) نسخه‌ای از «نثر اللالی» در دعا و مناجات و عقاید به نثر عربی از امام علی (ع) معرفی شده که ممکن است همان «نثر اللالی» راوندی باشد. علامه تهرانی نیز می‌نویسد: نسخه‌ای از «نثر اللالی» در ادعیه، در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است.^(۴۰)

۲. قطب الدین بن هبه الله راوندی (متوفی ۵۷۳ ق)، خیابانی در حاشیه وقایع الایام به نقل از ریاض العلماء گوید که جامع کلمات قصار موسوم به «نثر اللالی» قطب راوندی است.^(۴۱)

در ریاض العلماء چاپی چنین مطلبی مشاهده نشد، احتمالاً خیابانی بین اسم قطب راوندی و علی بن فضل الله راوندی خلط نموده است. بهر روی قطب راوندی شرحی بر مائه کلمه جاحظ دارد^(۴۲) و در منابع کتابشناسی «نثر اللالی» رابه وی

نسبت نداده‌اند.

۳. یار علی شیرازی، علامه تهرانی در الذریعه ضمن معرفی «دیوان یار علی شیرازی» می‌نویسد: هو مؤلف «لمحات در شرح لمعات»... و الیه نسب «نثر اللالی» کما فی نسخه موجوده عند الملک.^(۱۸) نسخه‌ای که شیخ آقا بزرگ تهرانی فرموده چیزی نیست جز ترجمه منظوم نثر اللالی از یار علی بن عبدالله علانوی تبریزی شیرازی^(۱۹) از عارفان سده ۹-۸ در گذشته میان ۸۱۲-۸۱۶ ق. بنابراین روشن شد که نظم رساله از یار علی شیرازی است و متن «نثر اللالی» در هیچ منبعی از او دانسته نشده است. نتیجه اینکه با ابطال احتمالات اخیر و داشتن قرائن مورد اعتمادی که ذکر نمودیم، انتساب رساله به امین الاسلام طبرسی به واقعیت نزدیکتر می‌شود. بهر روی «نثر اللالی» مجموعه‌ای از احادیث روایت شده از امیرالمؤمنین (ع) است و همه بر انتساب این کلمات به آن حضرت متفق‌اند و هیچگونه احتمال دیگری در این باره مطرح نشده است، چنانکه عظمت و شرافت و صلابت کلمات رساله، صدور از معصوم (ع) را به اذهان متبادر می‌سازد و امثال این سخنان در کلمات دیگری که از امیرالمؤمنین (ع) وارد شده، موجود است، بنابراین پیدا شدن قطعی نام جامع کلمات، در حالی که در همه نسخه‌های موجود از رساله احادیث بصورت مرسل و نه مسند نقل شده، کشف مهم و پرفایده‌ای نخواهد بود.

ترجمه‌های نثر اللالی به نظم و نثر فارسی:

زیبایی و جذابیت و معانی بلندی که در کلمات امام علی (ع) بوده، شاعران خوش ذوق را بر آن داشته که آن کلمات گهربار را به رشته نظم کشیده و آثار خود را با سخنان پندآموز و حکیمانه مولای متقیان درآمیزند و گوهرهای تابناکی در آسمان شعر و ادب فارسی به یادگار بگذارند.

دهها ترجمه نظم و نثر از «نثر اللالی» باقی مانده که گزارش اجمالی آنچه بدست ما رسیده تقدیم می‌شود:

۱. بدره المعانی فی ترجمه اللالی، ابن ساوجی ابوالمحاسن محمد بن سعد بن محمد بن سعد نخجوانی (قرن ۸ هجری) هر جمله‌ای از نثر اللالی را در یک بیت فارسی به سال ۷۳۲ ق ترجمه نموده و در سال ۱۳۱۵ ق در اسلامبول ترکیه چاپ شده است. (نسخه عکسی از این ترجمه منظوم در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است)^(۲۰). آغاز: اخوک من و اساک فی الشده کسی باشد تریار و برادر که در سختی تریار است و یاور نسخه عکسی دانشگاه تهران (شماره ۳۲۲۲) از روی نسخه اصل موجود در کتابخانه چستر بیٹی به شماره ۳۰۸ مصور شده است. نسخه اصل به خط ناظم یعنی ابن ساوجی در روز یکشنبه ۵ ربیع الثانی ۷۲۹ نگاشته شده در اصفهان و در آن آمده که این ترجمه را برای صاحب اعظم شرف‌الدین علی که به اصفهان آمده بود، به کار کرده است. در این نسخه ترجمه منظوم وصیه علی (ع) (للحسین (ع) از همین ابن ساوجی و به خط او به چشم می‌خورد.

۲. ترجمه منظوم نثر اللالی از یار علی بن عبدالله علانوی الاصل تبریزی شیرازی برای هر جمله‌ای دو بیت فارسی سروده با دیاچه‌ای به نثر فارسی. (نسخه خطی این ترجمه منظوم به شماره ۵۱۲۸ در کتابخانه ملی ملک نگهداری می‌شود.^(۲۱) نسخه مذکور بخط نستعلیق در اواسط محرم ۹۷۸ ق برای سلطان سلیم بن بایزید خان کتبت شده و مهر او در آغاز و انجام نسخه مشاهده می‌شود. این نسخه شامل ۲۶ برگ است و آغاز آن چنین است: بر شاریان زلال عرفان و طالبان کمال اتقان روشن است که طریق مرام جز به اقدام همم افهام به پایان نمی‌رسد... این کمیته کم مایه یار علی بن عبدالله علانوی الاصل الشهر تبریزی... ایمان المر یعرف بایمانه شود ایمان مرد دانسته به حقیقت ز صدق ایمانش انجام:

اجلش جسم چون کند پامال دست گیرش نبی شود با آل یار علی تبریزی از عارفان سده ۸ و ۹ هجری و در گذشته میان ۸۱۲-۸۱۶ ق است و از آثار وی «لمحات در شرح لمعات» و «دیوان

اشعار» بچاپ رسیده است.^(۳۳)

۳. نظم نثر اللالی از اشرف مراغی ابو علی حسین بن حسن خیابانی زنده در ۸۶۱ق، هر جمله از جملات قصار را در دو بیت به نظم فارسی ترجمه نموده و در آغاز مقدمه‌ای منظوم آورده و سبب نظم کتاب را بیان داشته است سپس ۲۹۰ جمله از احادیث مندرج در نثر اللالی را آورده و برای هر کدام یک رباعی فارسی سروده و در پایان اختتامیه‌ای در بیان تاریخ این نظم به شعر آورده است که در روز سه‌شنبه هفته آخر از ماه رمضان ۸۳۸ق این منظومه را به پایان برده است. درویش اشرف مراغی «مانه کلمه» جاحظ را نیز به نظم فارسی ترجمه نموده و نسخه‌هایی از آن موجود

برادر، نه یار خواهد بود.

صدیق دانشور آقای محمود طیار مراغی این رساله را با استفاده از نسخه کتابخانه آیت الله گلپایگانی تصحیحی نموده مقدمه‌ای سودمند در شرح احوال ناظم بدان افزوده و در دفتر سوم میراث حدیث شیعیه صفحات ۲۶۵-۳۲۷ به چاپ رسانده است.

۴. نظم المعالی (= نظم اللالی) از صدر ذهبی^(۳۴) که در ۱۵ محرم ۸۶۷ دو بیست و هفت بند از نثر اللالی را در ۲۴۹ بیت بنام نظم المعالی یا نظم اللالی به فارسی در آورده است. ناظم پس از ستایش و درود، از خود بدینگونه نام می‌برد: صدر از این هر دو تاناری دست زان گزین هر دو هر چه

سال جامع علوم انسانی

است.^(۳۳) هم چنین از آثار او «دواوین اربعه» و «خمسه اشرف» باقی مانده است. و از نظم نثر اللالی مراغی دو نسخه سراغ داریم:

۱. نسخه کتابخانه آیت الله گلپایگانی در قم بدون ذکر تاریخ کتابت

۲. نسخه شماره ۴۷۹۵ کتابخانه ایاصوفیا در ترکیه بخط نسخ کتابت در ۸۵۵ق در شهر هرات، تصویر این نسخه به شماره ۱۲۹ در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است.^(۳۴)

آغاز: انت معبودی و انت خلاق دیلم الملک و دایم الباقی...
اخوک من و اساک فی الشده هر برادر که با تو هست عنودنه

خواهی هست.

آنگاه از شاهی می‌ستاید و از شهر بغداد به نیکی یاد می‌کند، سپس می‌نویسد که در خواب این نظم به من الهام شده است و می‌گوید: شرح نثر اللالی عربی هست نظم اللالی ذهبی شرح از بند «ایمان المر يعرف بأیمانه» آغاز و به بند «یصیر امر الصبور الی مراده» پایان می‌یابد. آغاز:

حمد پروردگار حی خبیر

خلاق و رازق و علی و کبیر

هست واجب بمنعم و درویش

از نهایت برون و بیش از پیش

انجام:

در ره صبر هر که پابنداد

برساند آخرش خدا بمراد...

یا الهی بحق زوج بتول

صدرا حشر کن بآل رسول

تاکنون چهار نسخه از این رساله شناسائی شده:

۱. نسخه شماره ۲۶۹۵ کتابخانه مجلس بخط ثلث کتابت در اواخر قرن ۹.

۲. نسخه شماره ۲۶۹۶ کتابخانه مجلس بخط نسخ و ثلث در اواخر سده ۹.

۳. نسخه شماره ۱۲۶۳، کتابخانه دانشگاه تهران به خط نستعلیق خوش از شاه محمد کاتب، که تاریخ کتابت یاد نشده است.

۴. نسخه شماره ۱۶۰۱۵ کتابخانه آستان قدس رضوی کتابت در قرن ۱۲

لازم به یادآوری است که نسخه شماره ۷۳۳ خانقاه نوربخش که در فهرست آنجا بعنوان نظم المعالی از صدرالدین محمد ذوقلی معرفی شده^(۳۶)، در آغاز بار ساله فوق برابر است. ۵. صد کلمه، نورالدین عبدالرحمن جامی (۸۹۸ق) دانشمند فقید مرحوم دانش پژوه می نویسد:

جامی شاعر صوفی گزیده‌ای از نثرالالی را به فارسی سروده که به نام «صد کلمه» در ۱۳۰۸ چاپ شده (ذریعه ۳۰/۱۵، مشار ۱۰۶۶) و در نسخه نوشته شاه محمود نیشابوری در ۹۶۶ق (خوشنویسان بیانی ش ۲۱۰) و نسخه نوشته رشید در ۱۰۳۲ق (فهرست دینی آتابای ۲۸۹)، «چهل کلمه» خوانده شده است.^(۳۷)

آغاز نسخه مورد اشاره وی چنین است: صحیح ترین حدیثی که روایان مجالس دین و محدثان مدارس یقین املا کنند حمد دانا نیست که کلمات تامه جامعه بر زبان معجز بیان حبیب خود گذرانیده... این رساله را احمد منزوی چنین معرفی کرده:

چهل حدیث منظوم = چهل کلمه از پیامبر (ص) گزارش هر سخن به دو بیت از عبدالرحمن جامی به سال ۸۸۶ به انجام رسانده و در تهران چاپ شده است و نیز از او «صد

کلمه» همراه «چهل حدیث» در ۱۳۰۸ق در تهران چاپ شده است. آغاز چهل حدیث: صحیح ترین حدیثی که روایان مجالس...^(۳۸)

سپس منزوی بیش از سی نسخه خطی از این منظومه را معرفی کرده است. بهر روی چون نسخ چاپی احادیث منظوم از جامی در دسترس نبود، برای ما روشن نشد آیا جامی یک «صد کلمه» و یک «چهل حدیث» دارد یا اینکه این دو نام یک رساله است و اگر دو رساله دارد آیا «صد کلمه» گزیده‌ای از «نثرالالی» است و یا اینکه نظم «ماهیه کلمه» جاحظ است چرا که در مواردی فهرست نگاران بین ترجمه «ماهیه کلمه» جاحظ و «نثرالالی» طبرسی خلط نموده اند.

علی نقی منزوی می گوید که: جامی صد کلمه جاحظ را به نظم فارسی آورده است.^(۳۹)

۶. ترجمه منظوم نثرالالی به فارسی از امیر علی شیرنویسی (۹۰۶ق) وی ترجمه‌ای به نظم ترکی نیز دارد موسوم به «نظم الجواهر»^(۴۰) نسخه‌ای از آن شناخته نشد.

۷. گنج گهر از ندیمی در ترجمه منظوم نثرالالی همراه با دیباچه‌ای به نظم برای بدیع الزمان بهادر خان و وزیر او مسیب خان بتاریخ ۸۸۱ق نسخ خطی متعددی از این منظومه شناخته‌ایم از جمله:

- نسخه شماره ۲۰ مدرسه حبیبیه فردوس بخط معین شیرازی به سال ۹۰۹ق در تبریز نسخه شماره ۳۳۹۸ دانشگاه تهران بهمان خط و تاریخ نسخه‌های شماره ۴۲۷۴ و ۴۳۷۹ کتابخانه ملی ملک، کتابت در قرن یازده هجری. نسخه شماره ۱۷۹ مرکز احیاء میراث اسلامی در قم بخط نستعلیق نظام الدین سعد الملک عطار کتابت در روز دوشنبه جمادی الاول ۹۶۸ همراه با نظم کلمات پیامبر (ص) از همو.^(۴۱) این منظومه را صدیق دانشمند سید جعفر حسینی اشکوری از روی نسخه اخیر تصحیح نموده و برای چاپ در میراث حدیث شیعه آماده ساخته است. آغاز:

حمد آن صانع لطیف خبیر

که کند خاک را سمیع و بصیر

داده جودش ز فیض شه قدم

بکفی خاک جان و ایمان و هم
۸. نظم نثراللالی از عیانی، به گفته مرحوم دانش پژوه:
عیانی برای سلیم شاه عثمانی (۹۱۸-۹۲۹) نثراللالی را به
نظم فارسی در آورده است، در فهرست آتش از نسخه آن
(۲۷۱) و همچنین از ترجمه دیگر آن (۴۰۷) و در فهرست
بادلیان از ترجمه‌ای جز اینها (۸۹۴/۲۰) یاد شده است. (۳۳) در
فهرست کتابخانه ملک این ترجمه غیر از ترجمه منظوم یا
رعلی علانوی تبریزی دانسته شده است. (۳۳)

۹. ترجمه منظوم نثراللالی، از ماتی؟ دانش پژوه می نویسد:
ترجمه نثراللالی هر بندی به ترتیب تهجی بادویت فارسی
بادیباچه‌ای عرفانی مورخ ۹۱۰ از (Maalemi) نسخه ۱۹۷۶
پاریس (۳: ۴۴۵) (۳۴)

۱۰. کلمات علیّه غر از مکتبی شیرازی
(۹۲۸ق) شاعر صد کلمه از نثراللالی را برگزیده و پس از
ترجمه هر سخن در چند بیت، با حکایتی منظوم آنرا شرح
کرده است و مقدمه‌ای در توحید و ستایش پیشوایان دینی
در آغاز آورده است.
نسخه‌ای از این رساله در تملک ملک الشعراء بهار بوده و
هم اکنون به شماره ۱۳۶۷۴ در کتابخانه مجلس نگهداری
می شود، این نسخه در ماه رمضان ۱۲۲۶ کاتب شده و
نسخه‌ای دیگر از روی آن در ۱۳۱۳ ش کاتب شده است.
این کتاب در سال ۱۳۱۳ ش به همت آقا کوهی کرمانی در
تهران و با مقدمه بهار به چاپ پ رسیده و بار دیگر به
صورت خطاطی خوشنویسی منتشر شده و اخیراً توسط
نشر میراث مکتوب با تصحیح محمود عابدی در ۱۸۹
صفحه به سال ۱۳۷۸ ش به چاپ پ رسیده است. (۳۵)

آغاز: جل من لایموت
آن کسی را بزرگ دان که اجل

تواند بدو رساند خلل
۱۱. کشف اللالی فی شرح نثراللالی، از مولانا محمد بن
نعمت الله هب نظم و نثر در سی باب ساخته، در هرات و
به نام درویش بهادر خان و خواجه حبیب الله ساوجی
وزیر در ۹ ربیع الاول ۹۲۷.

نسخه‌ای از این رساله به شماره ۱۹۹۳ در کتابخانه ملی ملک
نگهداری می شود، این نسخه بخط وجیه الدین بن
اسماعیل معلم شهرستانی در جمادی الثانی ۱۰۰۱ کاتب
شده است. آغاز:

بسمله و به نستعین درر و غرر
حمد و ثناتر صانعی که نظم گوهر
نشانی و نثر لؤلؤ فشانسی...

استاد فقید مرحوم محقق طباطبایی این نسخه را در مقاله
«ما بینگی نشره من التراث» معرفی کرده است. (۳۶)

۱۲. نظم اللالی، اثر منظوم عادل بن علی بن عادل حافظ
خراسانی شیرازی ملقب به معلم از شعرای قرن نهم و
دهم هجری که صد کلمه جاخط و رانیز به نظم کشیده و
بارها به چاپ رسیده است، هم چنین سه «چهل حدیث»
از محیی الدین محمد بن محمد بدرالدین را به نظم فارسی
ترجمه کرده است، زبده الاخبار در ترجمه احادیث سید
مختار سروده عادل را در میراث حدیث شیعہ، دفتر اول به
چاپ رسانده، در همان دفتر «ستین عادل» بوی نیز به چاپ
رسیده، ترجمان القرآن که ترتیب رساله جرجانی است
دوبار به چاپ رسیده است، شرح منظومی بر قصیده نونیه
ابوالفتح بستی دارد.

از جمله مشهورترین ترجمه‌های منظوم نثراللالی کتاب
نظم اللالی از عادل خراسانی است که به شاه صفی صفوی
تقدیم نموده است، این رساله به سال ۱۳۰۶ ق در تهران به
چاپ رسیده و ۱۳ نسخه خطی از آن شناسایی شده است
از جمله نسخه‌های شماره ۹۵۲۱ و ۷۴۰۸ و ۶۱۲۴ و ۱۶۴ و
۶۰۴ دانشگاه تهران و نسخه‌های شماره ۵۳۷۲ و ۲۳۸۵ و
۸۳۱۹ و ۴۴۵۱ کتابخانه آیت الله مرعشی قم و نسخه شماره
۶۰۶ دانشگاه الهیات مشهد، بخط ناظم در ۹۰۰ ق و نسخه
شماره ۵۱۵۴ کتابخانه آیت الله گلپایگانی قم و نسخه شماره
۱۱۱۱ کتابخانه وزیری یزد کتاب در ۱۱۰۹ ق و نسخه شماره
۱۰۷۳ کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند که
در فهرست بعنوان «کلمات طیبات» معرفی شده است. (۳۸)
آغاز برخی از نسخه‌ها با هم متفاوت است، در این رساله
۲۵۸ جمله حدیث در ۲۶۰ بیت در ربیع الثانی ۹۰۰ ترجمه

نسخه‌های
۱۰۰۱

شماره اول ۱۳۷

شده است. آغاز:

هر که در هر کار بسم الله الرحمن الرحيم،

گوید ایمن گردد از وسواس شیطان رجیم ...

ایمان المرء يعرف بأيمانه.

مؤمن کامل پیر هیزد ز سوگند دروغ

گوهر ایمان او از نور حق گیرد فروغ.

۱۳. ترجمه منظوم چهل کلمه از نثر اللالی، حسین بن

سیف الدین هروی، چهل کلمه از نثر اللالی را انتخاب

نموده و هر یک را در یک رباعی ترجمه و گزارش کرده

است در تاریخ ۹۱۲ق. دو نسخه از این رساله شناخته شده

یکی در مجموعه بیانی بخط نستعلیق زیبای شاه محمود

زرین قلم نیشابوری که در مشهد به سال ۹۶۴ هـ.م. و ترجمه

رانوشته و محمد شیروانی از روی آن چاپ عکسی موسوم

به «تصویر علی عالی در نثر اللالی» را به سال ۱۳۵۵ ش

منتشر ساخت و نیز آقای مدیر شانه چی به سال ۱۳۶۴ ش

در مشهد آنرا چاپ پ نمود و نسخه‌های دیگر در کتابخانه

آستان قدس رضوی است بخط همان کاتب که در ۹۵۲ق

آنرا استنساخ نموده و خط و مهر مجلسی بر آن دیده

می شود.^(۳۷)

آغاز: الحمد لله العنی الکبیر الذی لیس له شبیه و لا نظیر

۱۴. نظم نثر اللالی از میرزا کاظم، ترجمه‌ای است به نظم و

نثر (هر حدیث در دو بیت) که در ۱۲۰۳ق به محمد شاه (یا

فتحعلی شاه قاجار) تقدیم شده است، سه نسخه از آن

شناسایی شده:

نسخه شماره ۱۱۸۷ کتابخانه ملی به خط نستعلیق محمد

باقر آشتیانی در ۱۲۷۰ق و نسخه شماره ۳۶۵۸ کتابخانه آیت

الله مرعشی کتابت در ۱۲۴۴ق و نسخه شماره ۱۰۶۲۴

کتابخانه آستان قدس رضوی که همراه ترجمه دیگری

است که آن نیز به نثر و نظم است و مترجم آن شناخته

نشد.^(۳۸)

آغاز: بسمله حمدله والصلاه... مافی اوله الالف. آنچه در

اول آن است:

الف ایمان المرء يعرف بأيمانه ایمان، مرد شناخته می شود

به قسمهای او.

آنکه ایمانش نبودت معلوم

تا بدانی که چیست برهانش

از قسمهای او شود حاصل

معرفت مر ترا به ایمانش

انجام: یاریش می کند بجای کبار

رسد از فیض راست گفتاری...

شکر حق کاین لالی متور

یافت از عقد نظم بنده نظام.

۱۵. نظم المعالی (شرح نثر اللالی)، صدر الدین محمد بن

سید محمد باقر موسوی دزفولی (۱۲۵۸ق) در فهرست

خاتمه نوربخش نسخه‌ای از آن معرفی شده^(۳۹) که در آغاز

برابر است با «نظم المعالی» که از صدر ذهبی معرفی نمودیم.

۱۶. ترجمه نثر اللالی از عبدالعالی محمد ابراهیم عاملی،

چند نسخه از رساله عاملی سراغ داریم که در آنها اثری از

ترجمه مشاهده نمی شود اما عاملی در مقدمه آورده: «هذا

کتاب نثر اللالی ترجمه المقتاق... محمد المدعو به ابراهیم

العاملی عبدالعالی لیتفق به شبعه مولانا امیر المؤمنین...»

نسخه‌ها:

آستان قدس رضوی شماره ۱۰۵۰۷، کتابخانه ملی ۸۴۱ و

۳۸۷، گلبایگانی ۱۶۶۸.^(۴۰)

آغاز: الحمد لله الذی جعل علیاً علیه السلام وسیله نجاه

العالمین

۱۷. بخش گهرها، از شیخ محمد تقی جابلقی، شرح و

ترجمه‌ای است از کلمات قصار در نثر اللالی که به سال

۱۳۳۶ ش در آبادان، در ۶۱ صفحه رقی به چاپ رسیده

است.

نام مترجم در فهرست مشار «شیخ محمد تقی مصدر الامور

متین قمی» ثبت شده است.^(۴۱)

۱۸. ترجمه نثر اللالی از میرزا عبدالله تهرانی، نسخه خط

مؤلف در کتابخانه اعتمادالدوله همدان به شماره ۹۷

نگهداری می شد.^(۴۲)

۱۹. ترجمه نثر اللالی از سید محمد بن محمود عصار

لویسانی (۱۳۵۶ق) نسخه‌ای از این ترجمه به خط مؤلف

با تاریخ کتابت ۱۳۵۴ق در کتابخانه آستان قدس رضوی

به شماره ۵۶۹۹ موجود است.^(۳۰) المرء يعرف بايمانه ايمان مرد شناخته می شود به قسم هایش
۲۰. ترجمه نثر اللالی از ملک الاطباء کاظم بن محمد گیلانی معروف به فیلسوف الدوله که همراه با متن عربی در تهران به سال ۱۳۱۸ ق در ۷۹ صفحه رقی، چاپ سنگی شده است.^(۳۱)

۲۱ و ۲۲ و ۲۳. شرح وجیز، وسیط و کبیر نثر اللالی از دانشمند معاصر جناب علامه سید محمد علی روضاتی، که هر سه شرح به فارسی است.^(۳۲)
۲۴. ارشاد المسلمین فی شرح کلمات امیر المؤمنین علیه السلام محقق فقید سید عبدالعزیز طباطبائی در ضمن معرفی آثار سید عزالدین علی بن فضل الله راوندی،^(۳۳) به این کتاب اشاره نموده و می نویسد:
این کتاب در شرح نثر اللالی است و نسخه خطی آن در مکتبه خدابخش در پتّه هند به شماره ۲۰۲۷ موجود است.^(۳۴)

اطلاع دیگر اینکه کتابی با عنوان فوق در شرح و ترجمه نثر اللالی در فهرست کتابخانه آزاد علیگر هند به محمد حسن علی هاشمی حنفی محدث لکنهویی نسبت داده شده و نسخه ای از آن بخط وی با تاریخ کتاب ۱۲۴۰ ق معرفی شده است.^(۳۵)
با سراً آغاز: بعد الحمد... اما بعد این رساله ای است موسوم به نثر اللالی من کلمات امیر المؤمنین. قضاوت درباره این اثر نیازمند رویت نسخه های مذکور است.

ترجمه های ناشناخته

بسیاری از نسخه های خطی نثر اللالی همراه با ترجمه فارسی به صورت زیر نویس است که برخی از آنها ترجمه های منظوم می باشد ولی از مترجم آنها آگاهی و شناختی بدست نیامده است، گزارش نمونه هایی از ترجمه های ناشناس:

۱. کتابخانه آستان قدس رضوی^(۳۶) شماره ۱۰۶۲۴ ترجمه به نظم و نثر و شماره ۲۱۷۹ ترجمه فارسی به نظم و نثر، آغاز: ايمان المرء يعرف بايمانه،

دين و ايمان مرد را به يقين

نشناسد جز بصدق يمين
انجام: يسعد الرجل بمصاحبه السعيد
هر که با نيکبخت يار شود
بحقيقت که بختيار شود

۳ و ۴. دو نسخه ديگر با همين آغاز و انجام در دارالکتب قاهره به شماره های ۱۷ و ۳۳۵ موجود است.^(۳۷)
ش نسخه ديگري با همين انجام در دانشکده پزشکی شیراز به شماره ۹۰۱ موجود است با تاريخ کتابت ۱۰۵۶ ق.^(۳۸)
۶، ۷ و ۸. کتابخانه دانشگاه تهران نسخه های شماره ۲۱۴۱، ۵۹۲۷ و ۲۰۴۶.^(۳۹)
۹ و ۱۰. کتابخانه دانشکده الهيات تهران نسخه های شماره ۵۵ و ۱۵۱ با ترجمه منظوم فارسی.^(۴۰)

۱۱. کتابخانه دانشکده الهيات مشهد نسخه شماره ۶۵۳ با ترجمه زیر نویس فارسی،^(۴۱)
آغاز: بسملة الحمد لله الكبير المتعال... اما بعد بدان ای ولی که این نسخه است بس عالی از کلام شاه مردان و شیر یزدان و امير جمله مؤمنان مرتضى علی علیه السلام ... مجموع آن تازی و ترجمه مختصر بفارسی
حرف الف ايمان المرء يعرف ... ايمان مرد باز شناسد بعهدهای او.

۱۲. کتابخانه خانقاه احمدیه شیراز نسخه شماره ۲۶۵ کتابت در ۱۲۶۵ ق.^(۴۲)
۱۳، ۱۴ و ۱۵. کتابخانه وزیری یزد نسخه های شماره ۱۳۶۶ و ۱۳۰۲ (آغاز: ايمان المرء يعرف بايمانه بر رأی ناظران لالی معانی مخفی نماند) و شماره ۳۳۲۳، آغاز نسخه:
بالر يستعد الحرو بالشكر تدوم النعم گر تو خواهی پیش تو باشند، سروران جهان سرافکنظده.^(۴۳)
۱۶. مکتبه امیر المؤمنین علیه السلام در نجف اشرف، نسخه شماره ۱۷۹۳ با ترجمه مثنوی فارسی، کتابت در قرن دهم هجری یا پیش از آن.^(۴۴)

۱۷. کتابخانه سلطنتی نسخه شماره ۱۳۱۷ بخط محمد اسماعیل افشار در ۱۲۹۵ ق.^(۴۵)
۱۸. کتابخانه شخصی علی اصغر مهلوی نسخه شماره ۱۰۳

کتابت در ربیع الاول ۹۴۳ با ترجمه لفظی.^(۶۱)

۱۹. کتابخانه موزه بریتانیا ۰۸ OR۶۷۰۸ کتابت در ۹۵۳ ق^(۶۲) با ترجمه منظوم.

۲۰. کتابخانه مسجد اعظم قم نسخه شماره ۲۷۹۷ تحریر در سده ۱۱ ق.^(۶۳)

۲۱. کتابخانه آکادمی بخارست M.O. ۱۷۸ کتابت در جمادی الاول ۹۶۸ همراه با ترجمه منظوم فارسی، تصویر آن به شماره ۶۲۲۵ در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است.^(۶۴) این ترجمه در آغاز و انجام برابر است با نسخه شماره ۲۱۷۹ کتابخانه آستان قدس رضوی که در ردیف اول و دوم معرفی شد.

۲۲ و ۲۳. کتابخانه مجلس شورای اسلامی نسخه‌های شماره ۳۰۲۱ و ۳۵۹۹ با ترجمه فارسی.^(۶۵)

۲۴ و ۲۵. نسخه کتابخانه شخصی محمد یوسف در کویت پاکستان کتابت در ۸۲۵ ق در بلده هرات، با ترجمه منظوم فارسی، آغاز: الباب الاول فی الالف ایمان المریر عرف بایمانه. توز سونگد شخص و پیماناش

بشناسی کمال ایمانش

نسخه دیگری از ترجمه منظوم نثر اللالی با همین آغاز در کتابخانه گنج بخش پاکستان به شماره ۵۸۷۸ موجود است.^(۶۶)

۲۶. کتابخانه گنج بخش پاکستان نسخه شماره ۴۴۷۴ با ترجمه منظوم فارسی هر سخن در یک بیت، کتابت در قرن ۱۳. آغاز: هذا کلمات من مقالات ... ایمان المریر عرف ... دین و ایمان تو شود معلوم .

چون قسمهای تو شود مفهوم،^(۶۷)

۲۷. فیلم شماره ۴۷۶۷ کتابخانه دانشگاه تهران، نثر اللالی با ترجمه منظوم در ۱۸ برگ.^(۶۸)

ترجمه های ترکی نثر اللالی

چند بار به نظم و نثر ترکی ترجمه شده و برخی از آنها به چاپ رسیده است:

۱. «نظم الجواهر»^(۶۹)، ترجمه منظوم ترکی جغتایی نثر اللالی، است، سروده امیر علی شیر نوایی جغتایی (متوفی ۹۰۶ ق) که هر جمله را در یک رباعی به نظم آورده است. نوایی ترجمه فارسی از نثر اللالی، نیز دارد.

۲. «ارشته جواهر»، ترجمه ترکی عثمانی نثر اللالی است از یوسف نصیب که به سال ۱۲۵۷ ق در اسلامبول ترکیه چاپ شده است.^(۷۰)

۳. «امثال علی علیه السلام»، ترجمه ترکی است از کلمات قصابی که در نثر اللالی آمده است، از معلم ناجی (متوفی ۱۸۹۳ میلادی) که به سال ۱۳۰۳ ق در اسلامبول چاپ شده است.^(۷۱)

ترجمه نثر اللالی به اردو

تاکنون یک ترجمه از نثر اللالی به زبان اردو در فهراس نسخ خطی مشاهده شد، ممکن است تعداد ترجمه های اردو بیش از این باشد.

۱. تهذیب نثر اللالی فی کلمات امیر المؤمنین علیه السلام، از مسیح الدین کاکوری نسخه‌ای از آن به شماره ۱۰۰۷ در کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند موجود است، شامل ۱۴۶ برگ، کتابت در ۱۲۹۶ ق.

آغاز: نحمدک یا من له الکبریاة ذالجبوت سبحانک انت حی لاتموت.^(۷۲)

نسخه های خطی نثر اللالی

تاکنون بیش از صد نسخه خطی از این رساله شناسایی شده، گزارش نسخه‌هایی که قبل از سال ۱۰۰۰ ق کتابت شده است:

۱. نسخه شماره ۴۱۷۴ کتابخانه چستربیتی در ایرلند که به خط یاقوت مستعصمی در ذیقعه ۶۹۱ کتابت شده و در صفحه اول آن آمده است: «الاشک ولا ریب فی ان هذا الجزء النفیس من انفس خطوط اسوه الکتاب یاقوت المستعصمی و هذا الاسلوب المرغوب معروف عند اهل هذا الفن بجوهر الفرد»

و در آخر آن می خوانیم: «وكتب العبد الفقير الى الله تعالى
ياقوت المستعصي في ذي القعدة سنة احدى و
تسعين ستمائه والحمد لله».

تصویر نسخه مذکور در کتابخانه آیت الله مرعشی قم
(عکس شماره ۹۵۳) و مرکز احیاء میراث اسلامی
(شماره ۳۳) و کتابخانه دارالحديث (شماره ۷۲) و کتابخانه
شخصی راقم سطور موجود است.^(۸۳)

۲. نسخه شماره ۳۶۷۰ کتابخانه مرعشی قم، کتابت در قرن
هفتم هجری^(۸۴)، این نسخه به ضمیمه چند رساله دیگر
مربوط با کلمات امام علی (ع) می باشد.

۳. نسخه ای به خط حسن بن محمد بن ابی الحسن آوی

خط احمد بن محمود بن عبدالغفار صدیقی در ۷۶۱ ق
کتابت شده است. صدیقی از شیوه یاقوت مستعصمی در
نوع خط پیروی می نمود.^(۸۵)

۵. نسخه کتابخانه آقای فخرالدین نصیری در تهران که در
۷۷۸ ق کتابت شده و همراه با «انوار العقول» است.^(۸۶)
۶. نسخه شماره ۸۰۳ کتابخانه مدرسه مروی تهران به خط
حسن محمد خطاط کتابت در قرن هشتم هجری.^(۸۷)

۷. نسخه شماره ۴۷۹۵ کتابخانه ایا صوفیاد ترکیه، کتابت
در ۸۳۸ ق، تصویر آن در کتابخانه دانشگاه تهران به شماره
۱۲۹ موجود است.^(۸۸)

۸. نسخه کتابخانه حاجی محمد یوسف در کویته پاکستان

که در ربيع الثاني ۷۰۸ کتابت شده و تصویر آن به شماره
۳۵۵۴ در کتابخانه دانشگاه تهران و به شماره ۲۲۸ در مرکز
احیاء میراث اسلامی و نیز کتابخانه شخصی راقم سطور
موجود است.^(۸۹)

۹. نسخه شماره ۴۶۵۰ کتابخانه آیت الله مرعشی قم که به
خط احمد بن محمود متطبب گیلانی در ۸۶۴ ق کتابت
شده است.^(۹۰)

۱۰. نسخه شماره ۱۴۴۱ کتابخانه خدابخش در پتیه، کتابت
در ۸۸۲ ق، با ترجمه فارسی.

۱۱. نسخه شماره ۳۸۵۹ کتابخانه چستریتی، کتابت در قرن
نهم هجری.^(۹۱)

۱۲. نسخه شماره ۷۶۹۳ کتابخانه دانشگاه تهران، کتابت در
۹۰۵ ق.^(۹۲)

ضمائم این نسخه:

الف: نده الامام السجاد (ع)

ب: مائه کلمه

ج: قصیده فرزدق

د: قصیده دعبیل خزاعی

۴. نسخه شماره ۱۷۸۶ کتابخانه سلطنتی در تهران که به

۱۳. نسخه شماره ۴۷۴۴ کتابخانه دانشگاه تهران، کتابت در قرن نهم یا دهم هجری، بخط خلیل تبریزی.^(۸۱)
۱۴. نسخه شماره ۲۰ کتابخانه مدرسه حبیبیه فردوس بخط معین شیرازی در ۹۰۹ق در تبریز که همراه ترجمه منظوم ندیمی است.^(۸۵)
۱۵. نسخه شماره ۲۳۹۸ کتابخانه دانشگاه تهران، کتابت در ۹۰۹ق بخط معین شیرازی همراه با ترجمه منظوم از ندیمی.^(۸۶)
۱۶. نسخه شماره ۲۶۹۵ و ۲۶۹۶ کتابخانه مجلس، کتابت در اواخر سده ۹ همراه با «نظم المعالی» صدرذهبی.^(۸۷)
۱۸. نسخه شماره ۳۳۵ دارالکتب قاهره، کتابت در ۹۲۵ق همراه با ترجمه فارسی.^(۸۸)
۱۹. نسخه شماره ۶۷۰۸ موزه بریتانیا، کتابت در ۹۵۳ق، همراه با ترجمه فارسی.^(۸۹)
۲۰. نسخه شماره ۵۱۲۸ کتابخانه ملک، کتابت در اواسط محرم ۹۱۸ق، با ترجمه یارعلی علانوی.^(۹۰)
۲۱. نسخه شماره ۷۱۰۷ کتابخانه مجلس، همراه با غررالحکم مائه کلمه تملکی به تاریخ ۹۰۴ق دارد.^(۹۱)
۲۲. نسخه شماره ۱۲ کتابخانه شخصی محمد امین خنجی در تهران، به خط حسین بن علی حسینی مشهدی در ۹۳۰ق همراه با چهل حدیث در فضائل علی (ع) و رساله های دیگر.^(۹۲)
۲۳. نسخه شماره ۸۸۱۷۵ آکادمی بخارست رومانی، کتابت در جمادی الاول ۹۶۸ همراه با ترجمه منظوم، تصویر آن به شماره ۶۲۲۵ در کتابخانه دانشگاه تهران نگهداری می شود.^(۹۳)
۲۴. نسخه شماره ۵۹۲۷ دانشگاه تهران، کتابت در قرن دهم هجری، همراه با ترجمه و شرح.^(۹۴)
۲۵. نسخه شماره ۱۷۹۳ مکتبه امیرالمؤمنین (ع) در نجف اشرف، همراه با ترجمه فارسی، کتابت در قرن دهم هجری یا پیش از آن.^(۹۵)
۲۶. نسخه شماره ۱۰۳ کتابخانه شخصی علی اصغر مهدوی بخط ثلث و ترجمه لفظی بخط نستعلیق کتابت در

ربیع الاول ۹۴۳.^(۹۶)

اختلاف نسخ

نسخه های نثراللالی در آغاز و انجام تقدم و تاخر، ترتیب و تعداد بندها و متن جملات و کلمات با هم تفاوتی دارند، آقایان جلالی، زبری قاینی و طیار مراغی در تصحیح های خود، اختلافات نسخ مورد استفاده شان را متذکر شده اند و موارد تفاوت نسخه ها را در پاورقی یا آخر رساله درج نموده اند. نسخه های نثراللالی در ۲۹ یا ۳۰ باب تنظیم شده و هر باب به یک حرف از حروف الفبا اختصاص دارد و معمولاً ذیل هر حرف، ده جمله یا اندکی کمتر و بیشتر از آن آمده است، با این وصف در شمارش بندها اختلاف شده است. علامه تهرانی و آقای علی نقی منزوی تعداد جملات رساله را ۲۵۸ جمله شمرده اند. مجدوع اسماعیلی آنرا سیصد کلمه می داند.^(۹۷)

تعداد جملات نثراللالی در تصحیح آقای مراغی ۲۹۰ جمله و شروع آن با جمله «اخوک من واساک فی الشده» و پایان بخش آن جمله: «یسعد الرجل من مصاحبه السعید» می باشد. اما تعداد جملات رساله در تصحیح آقای جلالی ۲۹۱ جمله است و آغازی متفاوت با چاپ آقای طیار مراغی دارد، بدین نحو که با جمله: «ایمان المرء یعرف بایمانه» شروع می شود.

آغاز اکثر نسخه های نثراللالی با همین جمله است و این جمله در چاپ آقای مراغی حذف شده و در عوض جمله دوم اکثر نسخه ها یعنی «اخوک من واساک فی الشده» در آغاز قرار گرفته است. گویا به جهت تقطیع برخی از جملات در بعضی نسخ و یا جهات دیگر شماره جملات در آنها افزایش پیدا نموده است چنانکه در تصحیح آقای زبری قاینی تعداد جملات رساله به ۳۱۳ جمله رسیده و آغاز رساله پس از معرفی کوتاهی که کاتب نگاشته است - چنین است:

ایمان المرء یعرف بایمانه
و جمله پایانی رساله، این حدیث است: یا القلب رحه النفس.

در اکثر نسخه‌ها نام رساله «نثر اللالی» درج شده و برخی از آنها با معرفی کوتاهی بدین نحو شروع می‌شود: «فهدا کتاب نثر اللالی من کلام مولانا و سیدنا امیر المؤمنین و امام المتقین و قائد الفکر المحجلین ابی الحسن المرتضی علی بن ابی طالب علیه الصلاه والسلام علی حروف المعجم. در برخی از نسخ، نام رساله «الدر المکنون» ثبت شده است^{۹۹}، مانند نسخه شماره ۷۱۰۷ کتابخانه مجلس که در افتتاحیه آن آمده است: الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و علی آله و صحبه اجمعین و بعد فهده کلمات من کلام امام المتقین و وصی رسول رب العالمین امیر المؤمنین علی بن ابی طالب کرم الله وجهه علی حروف المعجم و هی «الدر المکنون» نفع الله به المسلمین آمین.

چاپهای نثر اللالی

این رساله بارها به صورت مستقل و یا در ضمن ترجمه و شرح و یا همراه رساله‌های دیگر به چاپ رسیده^{۱۰۰} که گزارش چاپهایی که بدست ما رسیده چنین است:

۱. چاپ در اسلامبول به سال ۱۲۵۷ همراه با ترجمه ترکی یوسف نصیب موسوم به «رشته جواهر»

۲. چاپ سنگی در تهران به سال ۱۲۷۱ ق. با حاشیه ابوالقاسم گلپایگانی به فارسی و ترجمه منظوم

۳. چاپ سنگی در تهران به سال ۱۲۸۱ ق. همراه با دیوان امیر المؤمنین (ع)

۴. چاپ اسلامبول به سال ۱۳۰۳ ق. همراه با ترجمه ترکی موسوم به «امثال علی (ع)»

۵. چاپ همراه با ترجمه منظوم عادل در تهران به سال ۱۳۰۶ ق. نظم عادل موسوم به «نظم اللالی» است.

۶. چاپ سنگی در تهران به سال ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ ق.

همراه با ربیعین شهید اول و اربیعین میر فیض الله تفرشی.

۷. چاپ اسلامبول به سال ۱۳۱۵ ق. همراه با ترجمه منظوم فارسی از ابن سلوجی موسوم که «بدر المعانی»

۸. چاپ سنگی در تهران به سال ۱۳۱۸ ق. در ۷۹ صفحه همراه با ترجمه فارسی فیلسوف الدوله.

۹. چاپ سنگی در تبریز.

۱۰. چاپ سریبی در تهران توسط مؤسسه کوشانپور به سال ۱۳۷۷ ق. در ۱۴۲ صفحه همراه با کتاب ابوالجعد الطائی و کتاب الطب ابی عتاب.

۱۱. چاپ بیروت، مؤسسه اهل البیت، قطع جیبی در ۳۲ صفحه از روی نسخه بهالالدین حسین بن محمد قاسم.

۱۲. چاپ در مجله «الادعوه الاسلامیه» همراه با ترجمه فارسی.

۱۳. چاپ توسط فلاشر در ۱۸۰۶ میلادی.

۱۴. چاپ به ضمیمه الاثنی عشریه فی المواعظ العددیه.

۱۵. چاپ ضمن «معدن الجواهر» سید محسن امین عاملی از روی نسخه قدیمی که به خط بهالالدین حسین بن محمد قاسم بوده است.

۱۶. چاپ در میراث حدیث شیعہ، دفتر سوم، همراه با ترجمه فارسی منظوم از اشرف مراغی، با تصحیح محمود طیار مراغی، در سال ۱۳۷۸ ش.

۱۷. چاپ در مجله علوم الحدیث شماره ۸،

سال ۱۳۷۹ ش. با تصحیح استاد سید محمد رضا حسینی جلالی مدظله العالی با استفاده از نسخه چاپ شده در «معدن الجواهر» و «میراث حدیث شیعہ» و نیز نسخه‌ای که به خط یاقوت مستصمی است و هم چنین نسخه دستخط حسن آری. استاد جلالی در این چاپ تقویم متن را با استفاده از نسخ متعدده انجام رسانده و کلمات را از یک تا دو بست و نود و یک شماره‌گذاری نموده و اعراب‌گذاری کرده است اما احادیث رساله را از منابع حدیثی استخراج نکردند و یکی از دلایل آنرا عدم دستیابی به اکثر احادیث این رساله در بیشتر منابع روایی ذکر نموده‌اند.

۱۸. این رساله بار دیگر توسط آقای محمد حسن زبری قاینی با استفاده از نسخه چاپ سنگی سال ۱۳۱۴ ق. و نه نسخه خطی از مخطوطات آستان قدس رضوی^{۱۰۱} آماده چاپ شده است. آقای قاینی در مقدمه، شرح حال و آثار طبرسی را آورده و خصوصیات نسخ مورد استفاده خود را ذکر نموده و در پاورقی‌ها اختلافات

۲۱. فهرست ملک ۱۱۰۴ و ۱۱۱۱، فهرست نسخه های خطی

فارسی، مزوی ۱۳۴۶۲ و ۱۵۷۸.

۲۲. مزوی ۱۳۴۶۲، الذریعه ۱۳۰۵۹.

۲۳. تشریح نسخه های خطی، دفتر ششم، ص ۶۲۵.

۲۴. فهرست کتابخانه آیت الله گیلگانی ۳۶۱، فهرست

میکروفیلم های دانشگاه تهران ۴۱۲/۱، دانشمندان آذربایجان،

محمد عقی تربیت ص ۴۷، الذریعه ۷۸۹، رقم ۴۵۲، فرمان

مالک اشتر، بادبیاچه دانش پژوه ص ۲۸.

۲۵. مزوی ۱۷۱۰۲، فهرست مجلس ۳۶۷، ۳۶۵، فهرست

دانشگاه تهران ۲۸۰۲۷، فهرست آستان قدس رضوی ۱۵۷۱۴.

۲۶. فهرست نسخه های خطی خانقاه نوربخش تهران

۱۰۴۱.

۲۷. فرمان مالک اشتر، دیباچه دانش پژوه ص ۲۸.

۲۸. فهرست کتب دینی خطی کتابخانه سلطنتی، بدری آتابای

۲۸۹ و ۲۹۰.

۲۹. فهرست نسخه های خطی فارسی، مزوی

۱۵۹۶، ۱۵۹۴.

۳۰. فهرست دانشگاه تهران ۱۳۸۲، احمد مزوی در فهرست

مشترک پاکستان ۱۵۳۴۱، جاهای دیگر بین «تشریحی»

طبرسی و «مانه کلمه» جاحظ و ترجمه های این دو به طرز

عجیبی خلط نموده است.

۳۱. الذریعه ۲۰۴۲۲ و ۱۴۲۱۴، فرمان مالک اشتر، دیباچه دانش

پژوه ص ۲۹، فهرست مجلس

۳۲. ۳۶۸۴، فهرست دانشگاه تهران ۱۰۰۶۸، فهرست ملک ۷

۳۳ و ۳۷۰، فهرست نسخه های خطی مرکز احیاء میراث

اسلامی ۲۵۷/۱، مزوی ۱۵۷۷۲، الذریعه ۱۴۷۹، رقم ۷۰۲.

۳۳. فرمان مالک اشتر، دیباچه دانش پژوه ص ۲۹.

۳۴. فهرست ملک ۸۱۰۴.

۳۵. فرمان مالک اشتر، دیباچه دانش پژوه ص ۲۹.

۳۶. فهرست مجلس ۱۹۷۳۷، فهرست کتابهای چاپی فارسی،

خان یانامه ۳۱۰۳۲، مزوی ۵۶۶۳۲، الذریعه

۱۸۷/۸، فصلنامه آینه پژوهش شماره ۶۶ صص

۱۵۴-۱۵۷، مقاله «گل صد بوگ باغ مرتضوی نگاهی به کلمات

علیه غراء»

۳۷. فهرست ملک ۴۰۵۵، تارنا

۱۶۰۵.

۳۸. الذریعه ۲۲۵۲۲ و ۱۳۶۲۱، مزوی ۱۷۱۰۲، ۳۲۸۰۴، فهرست

مشترک پاکستان ۲۴۸۷۴، فهرست دانشگاه تهران ۲۹۳۲۲، ۱۵

۲۰۲، ۱۶۵۸۹، ۵۴۸ و ۳۹۷۱۷، فهرست دانشکده الهیات مشهد ۸

۳۶۵، فهرست مرعشی ۳۸۷۱۱، ۴۳۲۲، ۱۵۸۱۴ و ۸۷۱۱۱.

فهرست وزیری ۸۶۲۳، فهرست نسخه های خطی

کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند ۳۶۵۱، فرمان

مالک اشتر، دیباچه دانش پژوه ص ۲۸، میراث حدیث شیعه،

دفتر اول، دو ترجمه منظوم عادل خراسانی، فهرست مشار ۸

۳۳۴.

۳۹. مزوی ۵۵۹۷۲، خوشویسان بیانی ۴۱۰، فرمان مالک اشتر،

دیباچه دانش پژوه ۲۹.

۴۰. فهرست آستان قدس رضوی ۱۴۹۱۴ و ۱۵۰، فهرست ملی ۳

۲۰، فهرست مرعشی ۲۱۰.

۴۱. فهرست خانقاه نوربخش ۱۰۴۱، شماره ۷۳، کتابت در ۳۷۰.

۴۲. فهرست ملی ۳۴۵۱۸ و ۱۱۹۷۱، فهرست آستان قدس رضوی

بی نوشت:

۱. تک: مقاله «گرد زردگان سخا امام امیرالمؤمنین» از استاد

عزیزالله عطاری، منتشر شده در یادنامه کنگره هزاره نهج

البدایه سن ۱۳۶۰

۲. فهرست مجلس ۱۰۸۲۵، الذریعه ۲۰۵۳ و ۱۰۱۸ و ۲۲۳/۱۲.

فهرست سپهسالار ۱۶۲، ۱۹۸، فهرست دانشگاه تهران ۱۱۱۷۵،

۱۱۱۴، ۱۸۲۹، معانی العلماء ۷.

۳. الذریعه ۳۳۱۲ و ۳۸۱۶ و ۱۰۱۸.

۴. تک: مقاله «نقطه الذین کیدری و الوار العتول»

جوابیه سنجش، منتشر شده در فصلنامه «علوم حدیث» شماره

۱۲ و مقاله پژوهشی درباره دیوان امام عقی (ع) منتشر شده در

فصلنامه «آینه پژوهش» شماره ۶۶ مقاله «کتابشناسی

توصیفی دیوان امام عقی علیه السلام» از مهدی مهریزی منتشر

شده در فصلنامه «علوم حدیث» شماره ۹.

۵. و مقاله نسخ دیوان منسوب به امیرالمؤمنین (ع) از محمد

مهدی جعفری در فصلنامه آینه علمی شماره ۲.

یازده رساله فارسی، حسن حسن زاده آملی، ص ۲۲.

۶. احادیث، مقایسه اخلاقی در ادبیات فارسی از سده سوم تا

سده هفتم هجری، سارن، هنری دو فوشه کور، ترجمه محمد

عقی امیر معزی، عبدالمحمد روح خشیان، مرکز نشر

دانشگاهی و انجمن ایرانشناسی فرانسه در ایران، ۱۳۷۷

۷. ش. صص ۱۵۸، ۱۶۰.

۸. فهرست دانشگاه تهران ۲۹۰۱۲ و ۲۹۱.

۹. ریاض العلماء ۱۷۸۴ و ۳۴۶، الذریعه ۵۳۲۴، ۵۳۲۴، فهرست

کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، ابن یوسف شیرازی ۱۰۲۱ و

۱۴۴، فهرست ملک ۱۹۲۸.

۱۰. الفهرست، منتخب الدین ۱۲۹ و ۱۳۰، ریاض العلماء

۱۷۷۴، ۱۷۹، ۳۱۳، هدیه الاحیاء ص ۱۲۰.

۱۱. روضات الجناب، محمد باقر خوانساری ۵۱۲، جناب یک

جلدی ۱.

۱۲. کشف الحجب والاسرار عن اسماء الکتب و الاسفار، سید

اعجاز حسین نیسابوری کتوری، ص ۵۲۶.

۱۳. الذریعه ۵۵۲۴، رقم ۲۶۶.

۱۴. المجتبی من الدعاء المجتبی، رضی الدین علی بن موسی بن

طاوس، تحقیق صفالدین بصری، بنیاد پژوهشهای اسلامی

آستان قدس رضوی، ص ۱۱۰.

۱۵. فهرست کتابهای نسخه ای خطی کتابخانه گنج بخش،

محمد حسین نسیمی ص ۶۲۰، شماره ۱۵۰۹۸.

۱۶. الذریعه ۵۳۲۴، رقم ۲۶۰.

۱۷. وقایع ایام خبایی ۴۰۹۳، ۱۷، فهرست کتابخانه مدرسه

عالی سپه سالار، ابن یوسف شیرازی

۸۰۲.

۱۸. تشریح ۱۳۰۵۹.

۱۹. فهرست ملک ۸۰۴، شماره ۵۳۸، فهرست نسخه های

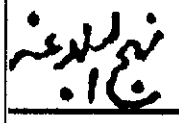
خطی فارسی، احمد مزوی ۱۵۷۸۳.

۲۰. دانشمندان آذربایجان، محمد عقی تربیت ص ۲۹، فهرست

سپه سالار

۲۱. ۱۳۵۲، فهرست دانشگاه تهران ۳۹۱۲، الذریعه

۹۰۲۶، فهرست میکروفیلم های دانشگاه تهران ۱۰۲۱.

۷۵. فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه دانشگاه تهران ۱۷۷۲، تراننا ۵۵/۵ و ۵۶ فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی ۲۵۳/۱.
۷۶. فهرست کتب دینی خطی کتابخانه سلطنتی ص ۱۰۶۱، تراننا ۵۵/۵.
۷۷. تراننا ۳/ ۳۰۹۳۹.
۷۸. فهرست نسخ خطی کتابخانه مدرسه مروی، رضا استادی: ۳۰۹.
۷۹. فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه دانشگاه تهران ۲۱۲/۱.
۸۰. فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، احمد مزوی ۲۲۸/۴.
۸۱. فهرست مرعشی ۲۲۲/۲.
۸۲. تراننا ۵۵/۵.
۸۳. فهرست دانشگاه تهران ۶۷۳/۶.
۸۴. فهرست دانشگاه تهران ۳۷۰/۲.
۸۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه حبیبیه فردوس، محمد ترابیان (محموظ):
۸۶. فهرست دانشگاه تهران ۱۰۰۶۸.
۸۷. فهرست مجلس ۴۶۵/۸ و ۴۶۷، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، مزوی ۱۷۱۰/۲.
۸۸. فهرست المخطوطات، فواد سید ۲۱/۲، مزوی ۱۵۷۷/۶، ۸۹. نشریه نسخه‌های خطی ۶۷۶/۴، مزوی ۱۵۷۷/۴.
۹۰. مزوی ۱۵۷۷/۲، فهرست ملک ۸۱۰/۴.
۹۱. فهرست مجلس ۱۱۹/۲۵.
۹۲. نقاس المخطوطات العربیه فی ایران، دکتر حسین علی محموظ، چاپ شده در مجله‌معهد المخطوطات العربیه، شوال ۱۳۷۶، المجلد الثالث، الجزء الأول، ص ۹۳-۵۷، فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران ۲۱۲/۳، نشریه نسخه‌های خطی دفتر یازدهم و دوازدهم ص ۹۷۱.
۹۳. فهرست دانشگاه تهران ۱۵۷/۱۶.
۹۴. تراننا ۱۵۵/۶.
۹۵. نشریه نسخه‌های خطی، دفتر دوم ص ۱۷۳.
۹۶. الذریعه ۵۳/۳۴، قم ۲۶۲، فهرست دانشگاه تهران ۲۹۰/۲، فرمان مالک اشتر، دیباجه محمد تقی دانش پژوه ص ۹۸-۲۷، نک: الذریعه ۷۳/۸، قم ۲۵۲، فهرست مجلس ۱۱۹/۲۵، فهرست هزار و پانصد نسخه خطی اهدایی رهبر معظم انقلاب به کتابخانه آستان قدس رضوی ص ۳۰۵، شماره ۸۷۷، رساله دوم مجموعه.
۹۹. نک: فهرست کتابهای چاپی عربی، خان بابامشار ۱۹۴۵، الذریعه ۵۳/۲۴، ۵۴، ۵۳، ۴۲۴/۱، ۴۲۴/۸، ۱۱۹، ۷۳/۸ و ۱۴/۱، ۱۴۱، میراث حدیث شیعیه دفتر اول: دو ترجمه منظوم عادل خراسانی و دفتر سوم: نظم نثر الالائی، معجم المطبوعات العربیه فی ایران، رفاعی ۳۹۷ و ۳۲۱، فهرست کتابخانه مدرسه عالی سیهسالار، ابن یوسف شیرازی ۱۴۵/۲.
۱۰۰. فهرست انقبایی کتب خطی آستان قدس رضوی، محمد آصف فکرت ص ۵۷۷، در بین نسخه‌های نثر الالائی معرفی شده در این فهرست نسخه‌ای مربوط به قبل از سده دهم هجری بدست نیامد.
- ۱۰۱/۴.
۹۳. فهرست کتابهای چاپی فارسی، خان بابامشار ۲۲۱، ۹۰، ۲۲۱، مزوی ۱۵۷۷/۴، نشریه نسخه‌های خطی، دفتر پنجم، ص ۳۴۶.
۹۵. فهرست آستان قدس رضوی ۱۹۶/۵، مزوی ۱۵۷۷/۴، ۲۶. فهرست دانشگاه تهران ۲۹۱/۲، فهرست کتابهای چاپی فارسی مشار ۳۱۶/۱.
۹۷. الذریعه ۹۹/۴ و ۱۰۰.
۹۸. همو که تألیف نثر الالائی رابه وی نسبت می دهند.
۹۹. تراننا ۱۸۱/۳۶.
۱۰۰. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند، خواجه پیروی، ۱۳۴/۱، فهرست آستان قدس رضوی ۱۵۰/۱۴ و ۱۹۵/۵ و ۱۹۶.
۱۰۲. مخطوطات، فواد سید ۲۱/۲، مزوی ۱۵۷۷/۴ و ۱۵۷۷/۲.
۱۰۳. میراث اسنادی ایران، دفتر اول ص ۴۰۹.
۱۰۴. فهرست دانشگاه تهران ۹۰، ۳۸، ۱۵۷/۱۶ و ۶۷۷/۸، مزوی ۱۰۱، ۱۵۷/۹.
۱۰۵. فهرست دانشکده الهیات تهران ۲۲۲/۱ و ۳۲۹، الذریعه ۱۲۴/۸، مزوی ۱۵۷/۴.
۱۰۶. فهرست دانشکده الهیات مشهد ۵۷، ۴۲۰/۱، نشریه نسخه‌های خطی، دفتر پنجم، ص ۲۳۳.
۱۰۷. فهرست وزیری یزد ۹۲/۳ و ۹۴۰ و ۱۶۱/۵.
۱۰۸. تراننا ۱۵۵/۶.
۱۰۹. فهرست کتب دینی خطی کتابخانه سلطنتی ص ۱۰۶۵.
۱۱۰. نشریه نسخه‌های خطی دفتر دوم، ص ۱۷۳.
۱۱۱. نشریه نسخه‌های خطی دفتر چهارم ص ۶۷۲.
۱۱۲. فهرست کتابخانه مسجد اعظم ص ۵۸۹، ۶۴، نشریه نسخه‌های خطی دفتر یازدهم و دوازدهم ص ۹۷۱، فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران ۲۱۲/۳، فهرست آستان قدس رضوی ۱۹۶/۵، مزوی ۱۵۷/۴.
۱۱۳. فهرست مجلس ۱۹۲/۵ و ۲۷۷/۱۰، مزوی ۱۵۷/۴.
۱۱۴. فهرست مشترک پاکستان ۳۲۸/۱، فهرست گنج بخش ۹۱۷/۱.
۱۱۵. فهرست مشترک پاکستان ۱۵۳۲/۸.
۱۱۶. فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران ۱۰۴/۳.
۱۱۷. الذریعه ۲۰۴/۲۴، فهرست مجلس ۳۶۷/۴ و ۴۶۷/۸، ۴۶۷، فهرست دانشگاه تهران ۱۳۷/۴، فهرست سیهسالار ۱۰۲/۲.
۱۱۸. فهرست کتابخانه مدرسه عالی سیهسالار، ابن یوسف شیرازی ۱۴۵/۲، نقل از فهرست کتب عربی لندن؛ فهرست دانشگاه تهران، علیقتی مزوی ۲۹۱/۲ و ۷۱۱/۳۹، همانجا.
۱۱۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند، خواجه پیروی ۳۲۲/۱.
۱۲۰. تراننا ۵۵/۵، فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی ۳۲۲/۴، فهرست خطی عربی، ازبوی ۵۶/۵، فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی.
۱۲۱. فهرست المخطوطات العربیه فی مکتبه تنسیرتینی، ترجمه محمود شاکر سعید ۶۶۴/۲.
۱۲۲. فهرست کتابخانه آیت الله مرعشی ۶۲۸/۱، تراننا ۲۲۸/۸.